

יוסי פרץ, שלמה גולן

וא"ו קטיעה בספרי תורה וב"מצחפי מסורה" מימי הביניים

תקציר

המאמר עוסק בצורת הכתיבה של הווא"ו בתיבה "שלוש" (במדבר כה, יב), שהתלמוד הבבלי מעיד עליה שהיא נכתבת קטועה. כיצד בדיוק קוטעים אותה? בזה רבו המחלוקות בקרב חכמי מסורה ובקרב חכמי הלכה שונים. במהלך הדורות נכתבה ספרות ענפה סביב הנושא, אלא שלימים חרגה מן הפן ההלכתי וגלשה למחוזות אישיים בלתי נעימים. כך קרה למשל באיטליה לפני קרוב ל-500 שנה, שם התנהל ויכוח הלכתי סוער בין קהילות שונות לגבי צורת כתיבת הווא"ו. הוויכוח גרר פסילות של ספרי תורה שבהם כתובה וא"ו רגילה, והאשמות הדדיות הוטחו בין רבנים שונים שהיו מעורבים במה שכונתה פרשיית "ווי" קטיעה". במאמר זה אנו מציגים שש דרכי כתיבה שונות של הווא"ו בליווי צילומים מכתבי יד, וכן ממצאים של צורות כתיבתה ב-178 מקורות שונים (ספרי תורה, "מצחפי מסורה"¹ ודפוסים) מאזורי מסירה שונים בתפוצה היהודית: ספרד, אשכנז, איטליה, תימן ומזרח. **מילות מפתח:** וא"ו קטיעה, ספר(י) תורה, איטליה, בריתי שלום, כתר ארם צובה.

* תמצית המאמר פורסמה בדף השבועי של אוניברסיטת בר אילן, מס' 1478, פרשת פינחס תשפ"ב. אנו מודים לרב פרופ' נריה גוטל ולרב אליהוא שנון על הערותיהם החשובות ועל הפניותיהם למקורות שונים, ובמיוחד לפרופ' יצחק ש' פנקובר אשר דן עימנו בהרחבה בכמה מן הפרטים ודבריו שוקעו במאמר. כמו כן, מבקשים אנו להודות למר אפרים בנימין כספי שניאות למסור לידינו ממצאים על וא"ו קטיעה מתוך מחקרו שערך על שישים ספרי תורה ספרדיים (ראו נספח ג' בסוף המאמר).

1 "מצחף מסורה" הוא תבנית המסירה שנתקבלה בכל עדות ישראל ובה הטקסט המקראי הכתוב דפים דפים (בניגוד למגילה) מלִּנְה בשתי מערכות מסורה: מסורה קטנה (= מס"ק) ומסורה גדולה (= מס"ג). ראו בהרחבה מ' כהן, "מהו 'נוסח המסורה', ומה היקף אחיזתו בתולדות המסירה של יה"ב?", עיוני מקרא ופרשנות, ב (עורך: א' סימון), רמת-גן תשמ"ו, עמ' 232–233, וכן הערה 11 שם.

פתיחה

אחת התופעות המייחדות את כתיבת התנ"ך, ובעיקר את ספרי התורה שבהיכל, היא צורת הכתיבה השונה של כמה מן האותיות במקרא.² כגון: אותיות גדולות (רבת), אותיות קטנות (זעירות), נו"נין הפוכות (מנוזרות), אותיות תלויות, קו"פין דבוקין, פ"אין לפופות, אותיות עקומות, אותיות נקוד מעליהן וכן וא"ו קטועה.³ חלקן הגדול של האותיות האלה נזכרות כבר בספרות התלמודית ובמדרשים, ומאוחר יותר הן כונסו באוספים שונים כמו "מסכת סופרים",⁴ דקדוקי הטעמים,⁵ ומשם למערכת המסועפת של הערות המסורה. היום מגובשים פרטיהן למסכת דינים סדורה הנוהגות בכתיבת ספרי תורה שבבתי הכנסת, וסביבן נכתבה גם ספרות ענפה של שו"תים.⁶

- 2 התופעות קיימות ברובן גם ב"מצחפי מסורה", ולא דווקא בספרי תורה שבהיכל.
- 3 ראו סקירה קצרה על האותיות האלה אצל ייבין, המסורה למקרא – אסופות ומבואות בלשון, ג, האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"ג, עמ' 45 ואילך; ובפירוט רב אצל: מנחם המאירי, קרית ספר, א, מהדורת משה הרשער, ירושלים תשט"ז, עמ' לה–מא; יי רצאבי, "האותיות המשונות בתורה", בתוך: חומש תורה שלמה, כרך כט, חלק שני, ירושלים 1978, עמ' 75–234, ועל הווא"ו הקטועה במיוחד בעמודים עט, קל ואילך, ריז (הערה 1); באנציקלופדיה התלמודית, כרך יא, ו (אות), טור שצג, מובא סיכום על ו"וים שונות שכתבתן שונה מו"וים רגילות. והשוו לרמב"ם, הלכות ספר תורה ז, ח.
- 4 ייבין, המסורה למקרא, שם, עמ' 35.
- 5 בער–שטראק, ספר דקדוקי הטעמים לרבי אהרן בן משה בן אשר, ליסאי 1879, סעיפים 58–61, שם מובאת רשימה של אותיות שיש לכותבן בצורה שונה, עמ' 45–49; וראו גם: יי עופר, "הגייה מיוחדת של האות פ"א בשלוש מילים בספר דניאל", בתוך: עיוני מקרא ופרשנות יא (עורכים: א' אביעזר, א' לווי, יי עופר), בר אילן רמת-גן תש"ף, עמ' 220.
- 6 יש לציין כי לא לכל סימון האותיות השונות והמשונות שמנינו יש רקע היסטורי זהה. ייתכנו הבדלים באותה התופעה בין ספרי תורה ובין מצחפים, וייתכנו גם הבדלים בין אזורי מסירה שונים. כך למשל לגבי האותיות הגדולות והקטנות. היום אולי יש הסכמה בדרך כלל אלו אותיות גדולות וקטנות יצוינו בספר תורה, אבל לא כך היה בעבר. ועוד, אפילו אלה שמציינים אותיות גדולות בספר תורה, אינם מציינים את כל האותיות הנמצאות ברשימות המסורה; וכבר ידוע שהמצחפים המזרחיים אינם מציינים אותיות קטנות, וממעטים באותיות גדולות. דוגמה אחרת היא סימון הפ"אין הלפופות. היום, רק בספרי תורה תימניים מציינים מקרים מסוימים של פ"אין לפופות, אבל ספרי תורה אשכנזיים, ספרדיים, ואיטלקיים אינם מציינים אותן היום (ושונים הדברים בספרי התורה מימי הביניים).

וא"ו קטועה

מתוך רשימת התופעות הנזכרות לעיל נעסוק במאמר זה בצורת הכתיבה של הווא"ו בתיבה "שלום" שבפרשת פינחס, ושעליה נמסר שהיא נכתבת קטועה: "הַנְּנִי נִתֵּן לוֹ אֶת בְּרִיתִי שְׁלוֹם" (במדבר כה, יב). וא"ו זו נדרשה כבר בתלמוד⁷ וממנה נלמד שרק כהן שלם בגופו ושאינו בעל מום כשר לעבודת המקדש: בעל מום דעבודתו פסולה מנלן? אמר רב יהודה אמר שמואל, דאמר קרא: (במדבר כה), לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום, כשהוא שלם ולא כשהוא חסר. והא שלום כתיב! אמר רב נחמן: וי"ו דשלום קטיעה היא. על הקשר בין לימוד ההלכה לווא"ו הקטועה נכתב בשו"ת רב פעלים:⁸

"... ר"ל ו' זו חתוכה באלכסון עד שיהיה חציה יו"ד ממש, ומי שיעלים עיניו מחציה התחתון, יהיה נגד עיניו "שלים" ביו"ד, שהוא תרגומו של תמים, ובזה נרמז היטב שעבודת בעל מום פסולה".

הווא"ו שחוללה סערה רבתי

הגמרא המצוטטת לעיל עוסקת אומנם בתיבה "שלום" ובצורת הכתיבה של הווא"ו שבה, אך למרבה האירוניה, דווקא היא שחוללה סערה גדולה, הציתה את אש המחלוקת וגרמה לסכסוכים ולאחת הפרשיות העגומות והמביכות ביותר בין קהילות שונות בקרב יהדות איטליה בימי הביניים.

ראשיתם של הדברים בוויכוח הלכתי שהתעורר בעיר רוויגו שבאיטליה שבה נהגו לבדוק את פרשת השבוע בספר התורה לפני קריאתה בכל שבת. והינה לקראת פרשת פינחס נזדמן אחד הרבנים החשובים למקום, הגאון רבי דוד קורינאלדי (נפטר בשנת 1775),⁹ והוא פובד ללוות את הספר אל קדמת הבימה כדי לבדוק לקראת הקריאה בשבת. להפתעתו גילה כי בתיבה "שלום" (במדבר כה, יב), כתובה וא"ו רגילה כשאר כל הווא"וים שבספר, ומיד פסק כי הספר פסול לקריאה עד שיתוקן. חיש מהר הפכה פסיקתו לוויכוח הלכתי סביב השאלה, האם נכונה הייתה הכרעתו לפסול ספר שעל דעתם של גדולי הרבנים במקום קראו בו במשך מאות שנים? הוויכוח התלהט ויצא מכלל שליטה, ועד מהרה הפך למאבק

7 בבלי, קידושין סו ע"ב.

8 שו"ת רב פעלים ח"ב יו"ד מ"א.

9 רבי דוד קורינאלדי מחבר ספר "בית דוד" על המשניות, ומחברו של קונטרס "דברי שלום ואמת" על אודות וי"ו קטיעה.

קשה וחרוף בין באי בית הכנסת בקהילה ובין רבניה, כשהללו – מתירים, והללו – אוסרים.

כדי לצנן מעט את הרוחות הלוהטות מצאו לנכון פרנסי הקהילה ברוויגו לפנות לרבני ונציה שיחוו את דעתם ההלכתית בנושא, אלא שפנייתם לא רק שלא שמה קץ לוויכוח, היא אף החריפה אותו מאוד, והמחלוקת פשטה גם לעיר ונציה עצמה ולערים הסמוכות לה. כל העניין התלהט עד מאוד ויצא מכלל שליטה עד כדי פגיעה בכבוד התורה בצורה בלתי מבוקרת. וכך קרה כשמתפללים נקראו לעלות לתורה יש מהם שסירבו לעשות כן משום שהווא"ו הייתה כתובה בניגוד להשקפתם. להלן תיאור קצר של מהלך כל העניינים מתוך האיגרת של רבני ונציה בראשות הרב אריה ליב מאמסטרדם:¹⁰

[...] ויהי היום נתנו המצוה הזאת של לוייה לאחד בחור עכור מזוחחי הלב, וכשעשה החיפוש ראה בפי פנחס וא"ו שבמלת שלום שהיא כתובה וא"ו שלימה כשאר הווא"וין שבאותו הספר, מיד זדון לבו השיאו וצוה להחזיר את הס"ת הזאת אל מקומו ולהוציא אחרת [...]. ויהי היום נטפל עמו חכם אחר כמוהו [...] והחזיקו המחלוקת נגד חכמים אחרים שבעיר ונגד העם וקבצו אליהם אנשים רקים מתורה להחזיק בידם [...], ומיד הוא וחבירו הנ"ל הדליקו אש מחלוקת והגדילה המדורה נגד הקהל עד שנקרא שם המקום תבערה, והבערה ללהב יצאה והתמידו בדרך הזה עשו חלול ה' גדול ברבים [...].¹¹

10 הוויכוח הוכרע רק לאחר כעשר שנים על ידי הרב אריה ליב מאמסטרדם, שפסק כנגד דעת הרב קורינאלדי. ראו: הרב חסידה, קונטרס בדין "וי"ו קטיעא דשלום" – אגרת רבני הישיבה הכללית דק"ק וונציה לגאון ר' אריה ליב מאמסטרדם וויניציאה י"ו ה' ג' טבת שנת לעד"ת בני ישראל לפ"ק. על מחלוקות גדולות אחרות שנתגלעו בין יהודי איטליה בינם לבין עצמם, שמענו מפיו של פרופ' יעקב ש' שפיגל, ואנו מודים לו מאוד על כך. בין המחלוקות עמדו פרשיות שונות כמו גט תמרי-ונטורצו, המקווה ברוויגו, הקפה דרך ימין ועוד. על שתי מחלוקות אחרות הנוגעות לענייני תפילה כתב פרופ' שפיגל שני ספרים: (א) וישמע קולי: פולמוס על קריאת שמע בניגון בבית הכנסת של הקהילה האיטלקית באי קורפו, ותוקפו של מנהג, לאור מקורות נדפסים וכתבי יד, ירושלים תשע"ז; (ב) ולאחרונה הספר: נעימת הכהנים – ויכוח על ניגון ברכת כהנים ותוקפו של מנהג באיטליה בשנים תס"ו–תע"ה, על פי ספרי דפוס וכתבי יד, פתח תקוה תשפ"ג.

11 חילוקי הדעות סביב כתיבת הווא"ו לא חלפו מן העולם ומצויים גם בימינו, אם כי לא באותה העוצמה כפי שתואר לעיל. הינה שלוש דוגמאות לכך: בפרום אוצר החכמה תחת הכותרת "מעשה בוא"ו קטיעא" פורסמו ב-6 ביולי 2020 העדויות האלה בדבר צורת הכתיבה של הווא"ו הקטועה: (<http://forum.otzar.org/viewtopic.php?t=51750>): (א) "ולפי שאירע מעשה בבית הכנסת שלנו, ויהי היום יום שבת בפרשת פינחס יצא ס"ת ובפתחו לקרות בו

צורות הכתיבה של וא"ו קטועה אצל חכמי המסורה ואצל חכמי ההלכה

לעיל ציינו כי רבי דוד קוריאנאדי פסל ספר תורה לקריאה משום שהווא"ו בתיבה "שלוש" (במדבר כה, יב) נכתבה רגילה, ולא קטועה כדעתו של רב נחמן. כיצד אפוא אמורה להיכתב אותה וא"ו קטועה? בשאלה זו רבו המחלוקות, ולא מעט חכמים עסקו בה במהלך תקופה ארוכה המשתרעת על פני למעלה מאלף וחמש מאות שנה. להלן נציג שש דרכי כתיבה שונות שמצאנו אצל חכמי מסורה ואצל חכמי הלכה שונים, ונמחיש את דבריהם בעזרת צילומים מתוך כתבי יד (שני צילומים לכל דרך מתוך מצחפים, וצילום אחד לכל דרך מספרי תורה (או מתיקוני סופרים).¹²

א. וא"ו חצויה (= חתוכה/כרותה)

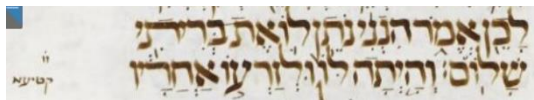
חכם המסורה הספרדי, הרמ"ה (= רבי מאיר בן טודרוס הלוי אבולעפיה, 1170–1244) כותב בספרו "מסורת סייג לתורה": "וי"ו דשלוש קטיעא היא כמאן דקטועה בפלגיה".¹³ על פי פשט הדברים כוונתו לווא"ו רגילה החצויה (החתוכה) לשניים.¹⁴ כ-250 שנה לאחר הרמ"ה הולך בעקבותיו גם הרדב"ז (= רבי דוד בן

החזן מצא ו' [= ציור של ו' קטועה] דשלוש קטיעא ופסלו, ולא שתתי לב במה נפסל, והוציא ס"ית שני וחזר ופסלו גם הוא כאחיו, ושאלתיו על השני, ואמרו שניהם פסולים כי יש בו וא"ו כרותה לשנים. וחדדתי חרדה גדולה ואמרתיו כך צריכה להיות, ועמדו נגדי ולא יכולתי, איכה ירדוף אחד אלף, והוציאו השלישי בוא"ו שלמה כשאר הווין הכתובים, אז נחה דעתם. ואלך אל ביתי סר וזעף על הדבר, חפשתי בספרי המסוריות ומצאתי ו' קטיעא כרותה לשנים. (ב) "קרה מקרה שהתפללתי בבית בעל ברית. ועלה מתחיל לקרוא בפרשת פינחס בשאר ימי החול ומצא ו' קטיעא ולא קרא עד שהביאו לו קסת הסופר וקולמוס, וסתם מי גיחון והודו לו, וקרא בספר. כשידעתי אחרי כן אמרתי מה שאירע והראתי הספרים, וחזר משלים הו' לעשותה לשנים, לתת לו לספר פי שנים בכל אשר ימצא לו כי הוא ראשית אנו] ולו משפט הבכורה". (ג) ועוד עדות בקישור: <https://tora-forum.co.il/viewtopic.php?style=8&t=21524>: "שמעתי סיפור נפלא מהג"ר שלמה זלמן אויערבך זצ"ל, שבס"ת מהודר שנכתב בירושלים לא עשו ו' קטיעא בתיבת שלום והיה התורם בעגמת נפש עצומה, ואמר הגרש"ז להפיס דעתו עצה נפלאה, להאריך שאר האותיות של תיבת שלום, כך שהו' תשאר קטנה כמין ו' (או ו' קטנה) ויתקיים ו' דשלוש קטיעא [...]".

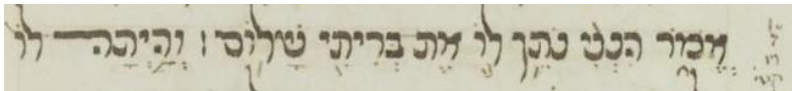
- 12 ראו: יפה אברהם בן צבי, משנת אברהם, סימן לא, עמ' קכז–קכט, ד"צ תשמ"ט (ללא ציון מחבר) של מהדורת זיטומר 1868. המחבר סוקר את הדעות השונות ודן בהן בהרחבה. ראו גם סיכום קצר כולל ציורים של דרכי הכתיבה השונות של הווא"ו אצל: שלמה מועלם, ספר יריעות שלמה, בני ברק תשס"ה, כרך ג, עמ' קיז–קכד.
- 13 מסורת סייג לתורה, פירינצה 1751, עמ' עב, אות השין, בערך 'שלוש'; ראו גם: אנציקלופדיה תלמודית (לעיל הערה 3).
- 14 הדברים מובאים גם אצל רמד"ל [= ר' מנחם די לונאנו] בספרו: שתי ידות, ויניציאה שע"ח, דף כ, ב – כא, א.

שלמה אבן זמרא, 1480–1574), ובתשובות שכתב בעניין נוסח המקרא, עסקה אחת מהן בווא"ו של המילה "שלוש".¹⁵ הוא נשאל האם לכתוב אותה רגיל, כפי שהיא כתובה ברוב ספרי התורה, או קטועה כמשתמע מלשון הגמרא במסכת קידושין. בתשובתו הוא מסתמך על דברי הרשב"א (= רבי שלמה בן אברהם אבן אדרת, 1235–1310) וקובע:

צריך לתקן הספרים ולעשות הוא"ו קטיעא, משום דכתב הרשב"א ז"ל בתשובה שכל מלא וחסר דנפקא מינה לענין דינא כגון קרנות קרנת סוכת סוכות מתקן הספר תורה עפ"י התלמוד כיון שדקדקו בדבר, אעפ"י שיהיה כנגד המסורה, אבל מידי דלא נפקא מינה לענין דינא כגון פלגשים פלגשם כלות כלת, מתקנין הס"ת עפ"י המסורת או בתר רוב הספרים, וכבר הארכתי בזה בתשובה אחרת¹⁶ והכא נמי נפקא מינה לענין דינא דילפינן מינה לבעל מום פסול לעבודה ואם עבד עבודתו פסולה, [...] ויש להגיה בכל הספרים שלנו שכתובה כדרכו [...] וצורת וא"ו קטיעא כתב הריטב"א ז"ל (שם) כרותה בנתיים, וכן בדקתי בספר שבא מפאס שהוא מדוקדק בתכלית הדקדוק והיא כרותה, אלא שהיא כרותה באלכסון כחוט דק כחוט השערה שמחלק אותה וצורתה כצורת וא"ו ממש, אלא שהיא פסוקה באלכסון [...].

כ"י ספרדי, לונדון, 2626, סרט 6371

כ"י איטלקי, פריס 42, סרט 2923

ס"ת אשכנזי, מוזיאון המקרא 4820

15 ראו אהרן קסל, ויהי ויהיו – העולם המופלא של נוסח התורה, ירושלים 2019, עמ' 126–128.

16 עיינו בשו"ת הרדב"ז ח"ג סימן אלף ק"כ.

ב. וא"ו זעירא

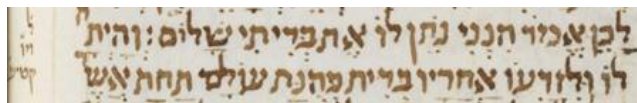
צורה אחרת של כתיבת הווא"ו מצויה אצל רבינו בחיי בן אשר :
 "וע"ד המדרש : "הנני נותן לו את בריתי שלום", וא"ו דשלום קטיעא,
 ללמדך שאין הברית לכהן אלא כשהוא שלם בלא מום, אבל אם חסר פסול
 ... וכן מצינו במסורת : וא"ו דשלום זעירי".¹⁷

במילים אחרות : רבנו בחיי אומר שהווא"ו צריכה להיכתב דקה ודקיקה (זעירא)
 יותר משאר וא"וין שבתורה ; והתייחס לדבריו הרמד"ל שכתב את הדברים
 האלה :

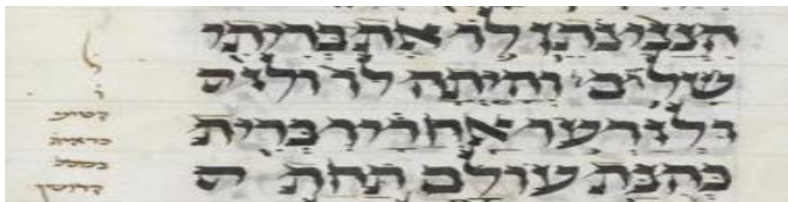
אמר מנחם : המדפיס¹⁸ הדפיס וא"ו ד'את בריתי שלום' [במדבר כה, יב]
 זעירא, גם מסר עליו וא"ו זוטא, והיא חד מאלפא ביתא דאותיות קטנות,
 וגם בריש מסרה רבתא¹⁹ כתב כן, וטעות הוא בידו, כי לא נמצא כן בספרים
 כתיבת יד, ואף לא במסורותיהם. ואף על פי שגם בספרים כתיבת יד טעו,
 שעשו זאת הווא"ו כשאר הו"וים, והיה צריך לעשותה קטיעא כדבעינן
 למימר להלן, מכל מקום דכולי עלמא מיהת איננה זעירא. ובאחד מחשובי
 ס"ס (=ספרי ספרד) המוגהים מצאתי : וא"ו זו קטיעא [...] ועוד ראיתי
 לרבינו בחיי ז"ל, שאחר שכתב שעל דרך המדרש ו"או ד'שלום' קטיעא,
 כמשי' רז"ל, אמר, וכן מצינו במסורת, ו"או דשלום זעירא. ותמהני עליו,
 שהרי לא נמצא בספרים ובמסורת, ו"או זו זעירא. ואם הוא מצא כן
 בנוסחא משובשת שנזדמנה לו למדפיס [...].

ובכן, רמד"ל מעמידנו על צורת כתיבה שנייה – וא"ו זעירא – שמצא במקראות
 גדולות של יעקב בן-חיים ובפירושו לתורה של רבינו בחיי, ודוחה אותה בטענה
 "כי לא נמצא כן בספרים כתיבת יד, ואף לא במסורותיהם".²⁰ במק"ג של בן חיים
 נמצאת הערת המסורה הקטנה : "ו' זוטא והיא חד מא"ב מאותיות קטנות".

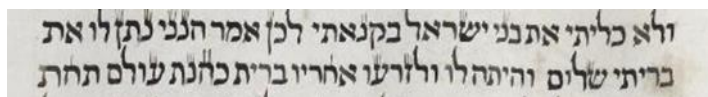
17 בפירושו לתורה על אתר, מהדורת ח"ד שעוועל, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ז.
 18 כוונתו למקראות גדולות, דפוס ונציה רפ"ד-רפ"ה, בעריכת יעקב בן חיים בן אדוניהו, ראו :
 ייבין, המסורה למקרא (לעיל הערה 3), עמ' 29, סעיף 72.
 19 כוונתו למסורה הסופית בדפוס ונציה, ראו : י' עופר, הכינויים "מסורה גדולה" ו"מסורה
 קטנה", לשוננו עד (תשע"ב), עמ' 279–303 (ובעיקר, עמ' 296, הערה 53).
 20 איננו יודעים על סמך מה קבע הרמד"ל את קביעתו : "כי לא נמצא כן בספרים כתיבת יד, ואף
 לא במסורותיהם". בבדיקה מקיפה שערכנו בכתבי יד מקראיים מימי הביניים באזורי
 מסירה שונים, כן מצאנו ספרי תורה ומצחפים הן ספרדיים הן אשכנזיים שבהם הווא"ו
 זעירא, ובמצחפים גם מלווה הווא"ו בהערת מס"ק שהיא נכתבת זעירא. גם מר כספי בשיחה
 עימו הביע את תמיהתו על דברי הרמד"ל, ובמחקרו הנוכר בנספח ג הוא מונה שורה של
 מקורות המתייחסים לווא"ו זעירא לפני דפוס ונציה.

כ"י ספרדי, פרמה 668, סרט 14097

כ"י אשכנזי, לונדון 55, סרט 5895

ס"ת אשכנזי, 21 פרמה 3598, סרט 72276

ג. וא"ו קצרה (קטומה)

דרך שלישית לכתיבת הווא"ו מצויה אצל מנחת שי הכותב: ²² "פי' לא קטנה כשאר אותיות קטנות שבתורה, רק גדולה כשאר אותיות אלא שרגלה קצר [...]", ומוסיף: "גם ר' אליה המדקדק²³ במאמ' ט' ממסורת המסורת פי' קצוצה מעט מלמטה".

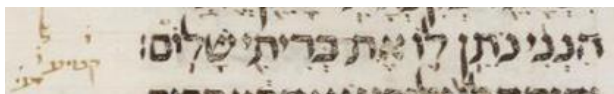
21 כתב היד הוא אשכנזי, אולם הוחלפו בו מספר יריעות בכתיבה ספרדית, וביניהן גם היריעה שבה מופיעה התיבה "שלום".

22 א' קסל, ויהי ויהיו (לעיל הערה 15), עמ' 219 מביא בשם הרב רפאל נטע רבינוביץ, מחבר הספר "דקדוקי סופרים" על נוסח התלמוד הבבלי, את הערתו על הספר שכתב הרמ"א שבו הוא ראה, כי "אות ו' דשלום אינה קטועה רק קצרה מעט משאר וויין".

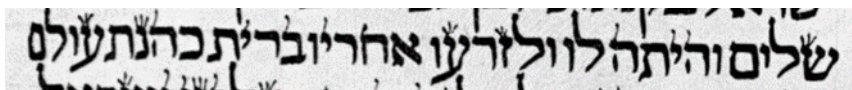
23 אליהו בן אשר הלוי אשכנזי (1469–1549), לונדון תרכ"ז² מהדיר כ"ד גינצבורג, לוחות שניים, עמ' 230–231: "והנה במסורות המדויקות לא קראו הוי"ו הקטנה וי"ו זעירא, אך וי"ו קטיעא, פירוש קצוצה מעט מלמטה, כמו את בריתי שלום וי"ו קטיעא, וכן לא נשא לשוא נפשו וי"ו קטיעא".

כ"י אשכנזי, פרמה 721, סרט 14390

כ"י ספרדי, פרמה 2522, סרט 14289

ס"ת ספרדי, פריס 56, סרט 31474

ד. וא"ו בצורת ראש י'

המהרש"א בחידושי האגדות כותב: ²⁴ "וי"ו דשלום קטיעא וכו'. דהוי ליה הוי"ו קטיעא כיו"ד וקרינן שלים שהוא תרגומו של תמים היפך בעל מום וק"ל". על פי המהרש"א כותבים את וא"ו קטיעא כאות י' רגילה, ²⁵ וכך מובא גם בפירושו של בעל הטורים לתורה (במדבר כה, יב): "כן המהרש"א בחידושי אגדות (קידושין סו ע"ב) כתב שהיא בצורת אות יו"ד". ²⁶

כ"י אשכנזי, וינה 1, סרט 10140

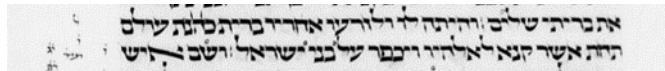
24 קידושין סו ע"ב.

25 על אף שאות ו' כזאת בצורת י' במקום אחר היא פסולה, כיוון שיש מסורת לכתוב אותה בצורה זו הרי היא כשרה.

26 השו"ל לעיל הערה 8.

כ"י אשכנזי, ולמדונה 1 (מוזיאון המקרא 858), סרט 8860

תיקון ס"ת איטלקי, רומא 23, סרט 11727

ה. וא"ו מורכבת משני חלקים

הרמדי"ל (= רבי מנחם בן יהודה די לונזאנו, איטליה, 1550–1626)²⁷ דן באריכות בצורות כתיבה שונות של הווא"ו ודוחה אותן, ובסוף קבע את הצורה על פי כ"י ספרדי מדויק²⁸ שיש למחוק חלק דק באלכסון מאמצע האות, ואלה דבריו:²⁹

אלא ודאי וא"ו קטיעא היא ששני החצאים שם. וכיצד עושה, כותב ראש הווא"ו כדרכו ומושך הקולמוס מעט למטה באלכסון לשמאלו ופוסק. וזהו החלק העליון והוא כעין יו"ד ממש, ואח"כ משלים עליה אורך הווא"ו, ולא יגע בחלק העליון, ונמצא כשמסתכל בשני החלקים יחד וא"ו ממש, אלא שחתיכה באמצעה.³⁰

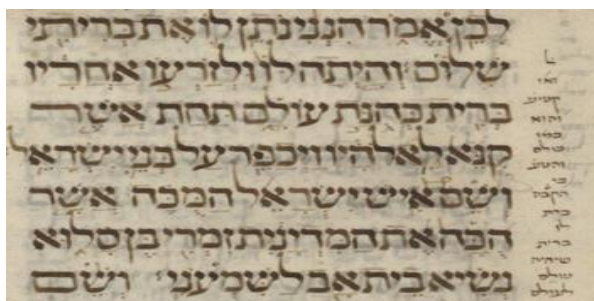
27 רמדי"ל, אור תורה (לעיל הערה 14), דף כ, ב – כא, א.

28 הרמדי"ל מבסס את דעתו על מה שראה במצחף ואומר: "ולא מלבי אני בודה תמונה זו, אך ככה ראיתי תמונה לנגד עיני בספר המוגה הנזכר", ומתכוון לכתב היד הספרדי, ציריך, יסלון 5, משנת 1477 [סרט 75071] (ראו צילום).

29 ראו דיון אצל יצחק ש' פנקובר לגבי דעתו של הרמדי"ל על צורת הכתיבה של הווא"ו:

Penkower Jordan S., *Masorah and Text Criticism*, Jerusalem: Magnes Press, 2014, pp. 176-178, and fig 77. ובמאמר אחר שלו הוא מציין שדפוס התני"ך שנדפס בשנות 1661–1659 באמשטרדם, הושפע מ"אור תורה" של לונזאנו, ובין ההוכחות שהוא מביא היא צורת הווא"ו ב"ברית שלום" שנדפסה בדיוק כפי שתיאר לונזאנו (ובהערה בגיליון כתב המדפיס: "ואו קטיע"), ראו: פנקובר, "אור תורה" לר' מנחם די לונזאנו: דפוסי החיבור ודפוסי תורה שהוגחו על פיו (1618-2010)", איטליה כא (תשע"ב), עמ' לג–פט, ובמיוחד עמ' נח.

30 בשלהי המאה ה-18 מתייחס רעק"א [= ר' עקיבא איגר] בשו"ת שלו לדבריו של הרמדי"ל וכותב (מהדורא קמא סימן עה): "ואני אומר בהיפוך, דהעושה כדעת א"ת [= אור תורה] יש חשש פסול גדול, דהא אינו וי"ו כלל, דע"י צירוף לא מקרי וי"ו כפי הכלל שכל אות שהוא בגולם אחד, אם נחלקה פסול, וא"כ וי"ו שנחלקה עד שלמעלה הוא רק יו"ד היו פסול גמור".

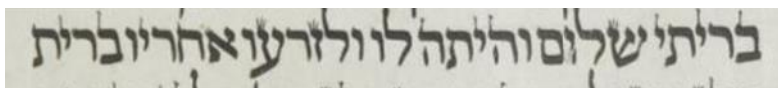

כ"י ספרדי, ציריך (שוויץ), יסלזון 5, סרט 75071

כ"י ספרדי, לייפג 12, סרט 30143

כלומר: וא"ו חצויה אינה נקראת אות, והיא פסולה. בסוף דבריו הוא כותב: "ואנכי כאשר זיכני ה' לכתובת ס"ת צויתי להסופר שלא יכתב בצורת אור תורה וחושש אני לברכה לבטלה ח"ו רק לכתוב ויו זעירתא...". ועוד מוסיף: "והוספתי לצאת ג"כ לרווחא דמלתא לדעת הריטב"א שיכתוב וי"ו זעירתא ויניח מעט חלק ואח"כ יכתוב עוד קו קטן כזה" (במקור מופיעה תמונה). דהיינו: כתב את האות ו' כאות ו' זעירא, ובכל זאת השאיר רווח קטן והוסיף קו קטן (כדעת הריטב"א שאמר שהווא"ו חצויה לשניים). יוצא אפוא שההבדל בין רעק"א לבין רמד"ל כך: גם רמד"ל כתב ו' חצויה לשניים, אלא שאצלו החלק העליון אינו וא"ו זעירא כמו אצל רעק"א, אלא צורת האות י'; ואחרי רווח (באלכסון), הוסיף קו שני מתחתיה. (תודה לפרופ' יצחק פנקובר על ההפניות לספרו ולמאמרו, וכן על תוספת ההבהרות בעל פה).

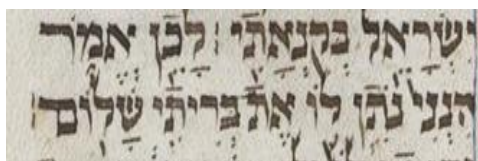
ס"ת ספרדי, לונדון 4707, סרט 6974 D

ו. וא"ו רגילה

ר' מנחם המאירי בספרו "קריית ספר", קובע:

ומעתה אנו צריכים לברר בענין חסרות ויתרות היאך אנו מכריעין במה שמצינו בו מחלוקת בין מדרשי רבותינו ע"ה לספרי המסורת הקדומים שחברו חכמי הלשון והספרים המדויקים [...], וכן את בריתי שלום אמרו רבותינו ע"ה 'וא"ו שלום קטיעה היא', ובספרי המסורת לא כתבוהו באותיות קטנות והרבה כיוצא באלו...³¹

המאירי מעיד אפוא, כי למרות מסורת רבותינו שלפיה האות וא"ו במילה "שלום" קטועה – אות זו אינה כתובה כך בספרי המסורת. ומדבריו משתמע לכאורה שהיא כתובה רגיל כשאר הווא"וים.³²

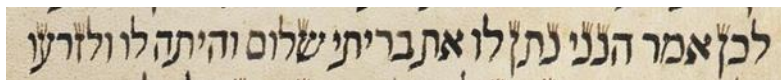
כ"י איטלקי, פרמה 3217, סרט 14433

כ"י אשכנזי, לונדון 21160, סרט 5054

31 המאירי, קריית ספר (לעיל הערה 3), עמ' נז–נח (=מאמר ב חלק ג).

32 כך עולה מדבריו של רצאבי בחומש תורה תמימה (לעיל הערה 3), עמ' ריז, הערה 1: "והר"ם המאירי בקריית ספר כאן לא העיר מידי על צורת וא"ו זו, כי ס"ל שכותבין אותה כרגיל [...], וכן במסורת תימן וא"ו זו אינה קטיעא"; והשוו לדבריו של נעם ורגון, טיפ לפרשת פנחס, 13 ביולי 2017 בקישור: <https://www.barmitzvateacher.com/blog-post-45.html>

ס"ת ספרדי, פרמה 3600, סרט D 3218

צורות הכתיבה של הווא"ו בספרי תורה

וא"י קטיעה נועדה לכתחילה לכתביה בספרי תורה ולא במצחפים. מהעדויות שלעיל למדנו מכמה מן החכמים על דרכי כתיבה שונות בספרי תורה. רמד"ל כותב למשל: "ובאחד מחשובי ס"ס (= ספרי ספרד) המוגהים מצאתי: וא"י זו קטיעה [...]"; ומנחת שי מעיד: "ובאמת שכן ראיתי גם אני בס"ת קדמון מספרד כצורה השנית, אבל בכמה ס"ת אחרי כתובה כצורה הראשונה"³³. בנוסף להם יש לנו עוד כמה וכמה עדויות על צורות כתיבה שונות שנהגו ברחבי איטליה. אגב חוות הדעת של רבנים שונים שנתבקשו להתייחס להכרעתו של רבי דוד קוריאנאלי נכתב בין היתר:

לכן כיון שבעיר רוויגו בדקו בכ' [= בעשרים] ס"ת ובי"ח מצאו הווי"ו כתובה כשארי ואוי"ן, וב' מהן חתוכה, ובעיר [...] וניציאה יע"א (= יגן עליה אמר) כמה וכמה ס"ת שוי"ו זו כתובה כשאר ואוי"ן, ואנו בעיר הזאת³⁴ ג"כ אשר יש בה יותר ויותר מק"מ [= מאה וחמישים] ס"ת בדקנו רובם ככלם ולא מצאנו ביניהם כי אם אחת קצרה ואחת חתוכה וכל שארא כתובים באצבע כדרך.³⁵

מהעדויות הנ"ל של רבני איטליה אנו למדים שברוב המקרים של ספרי התורה נכתבה וא"י רגילה, ורק בספרים בודדים נכתבה בדרך שונה (פעם אחת קצרה ושלוש פעמים חצויה). השאלה היא האם נהגו באיטליה גם צורות כתיבה אחרות מלבד הנ"ל? ועוד: כיצד נכתבה הווא"ו באזורי המסירה היהודיים האחרים מחוץ לאיטליה: בספרד, באשכנז, בתימן ובארצות המזרח; והאם כל אחד מהאזורים האלה התאפיין בצורות כתיבה ייחודיות לו? נראה שהדרך הטובה ביותר להשיב על שאלות אלה היא באמצעות עיון בספרים עצמם (בבחינת "ניתי ספר ונחזי"),

33 כוונתו לווא"ו חתוכה באמצעה ולווא"ו קצרה מעט מלמטה.

34 הכוונה לחוות הדעת של הרב יצחק לאמפרונטי [1679–1756] ושל הרב יצחק צהלון מהעיר פירארא שבאיטליה, בתוך: הרב חסידה, קונטרס בד"ן "וי"ו קטיעה דשלום" (לעיל הערה 10), עמ' נד–נו.

35 שמחה חסידה, שם, עמ' לד.

שנכתבו במהלך השנים בתפוצה היהודית.³⁶ לשם כך העמדנו לבדיקה 178 מקורות מאזורי מסירה שונים: 47 ספרי תורה, 121 מצחפים ו-10 דפוסים מקרא (ישנים וחדשים).³⁷

צורות הכתיבה של הווא"ו ב-47 ספרי תורה

מזרחיים מתוך 8	תימניים מתוך 4	איטלקיים מתוך 5	אשכנזיים מתוך 15	ספרדיים מתוך 15	צורת הווא"ו
8	4	2	4	6	רגילה
0	0	1	6	3	חצויה
0	0	0	2	2	מורכבת
0	0	0	0	1	קצרה
0	0	2	0	0	כראשי
0	0	0	3	3	זעירה

הערות

1. על פי הנתונים בטבלה לעיל ניתן לחלק את הממצאים לשתי קטגוריות עיקריות:
 - א. התעלמות מוחלטת מווא"ו קטיעה – כך בספרי התורה התימניים והמזרחיים.
 - ב. התייחסות לווא"ו קטיעה וכתיבתה בצורה שונה – כך בספרי התורה הספרדיים, האשכנזיים והאיטלקיים.
2. גם בקטגוריה השנייה מסתמנת חלוקה לשתי קבוצות משנה:
 - א. קטיעת הרגל באמצע על ידי חיתוך דק באלכסון או ישר, כך שהווא"ו תהיה מחולקת לשני חלקים.
 - ב. קטיעת הרגל של הווא"ו מלמטה, כך שהרגל תהיה קצרה.

36 ובכל זאת מוצאים אותה גם ב"מצחפי מסורה" שונים וגם בדפוסים מקרא. נציין כי כתבי היד נבחרו באופן אקראי, ובלבד שהיו נגישים באתר "כתיב" – האוסף הבינלאומי של כתבי יד עבריים דיגיטליים – וזמינים מוחץ לספרייה הלאומית בירושלים. לא נבדקו כתבי יד שזמינותם היא רק בספרייה הלאומית.

3. שתי תת-הקטגוריות שלעיל (קטוע מלמטה, קטוע באמצע) כמובן מתייחסות למונח "וא"ו קטיעה" – היינו, שהוא"ו קטועה. והשאלה היא כיצד לבצע את הקטוע? וגם בזה יש מחלוקת.
4. כשליש מספרי התורה אינם מתייחסים לקטועה של הווא"ו וכותבים אותה רגילה (12 ספרים מתוך 35), לעומת שני שלישים הכותבים אותה באחת מהדרכים המיוחדות.
5. עוד עולה מהממצא כי לא קיימת דרך ייחודית לכל אחד משלושת אזורי המסירה (ספרד, אשכנז ואיטליה), אלא קיימות כמה דרכי כתיבה שונות באותו האזור, והבולטת מביניהן היא כתיבת וא"ו חצויה באשכנז.³⁸

צורות הכתיבה של הווא"ו במצחפים

לפני הצגת הממצאים במצחפים ניתן את הדעת על אחת התופעות המאפיינות את "מצחפי המסורה", והיא העובדה שהם עשויים לשקף גרסאות שונות במהלך מסירתם. הדבר מתרחש בדרך כלל כאשר שני אנשים שונים עוסקים בעיצובו של המצחף: הסופר/המעתיק והמסרן/המגייה. לאחר שהסופר מסיים את העתקת נוסח האותיות, הוא מעביר את הטקסט, על פי רוב, לידי המסרן אשר מנקדו, מוסיף לו טעמים והערות מסורה. במקרים כאלה עשוי להיווצר עימות בין מצע הטקסט של הסופר המעתיק לבין חומר המסורה שבידי המסרן, ובעקבות כך יתקון הטקסט בהתאם להערות המסורה. מידת ההתקרבות לנוסח המסורה בעקבות העימות תלויה במספר גורמים, כגון: כמות הערות המס"ק הנלווית לטקסט ומידת עירנותו ובקיאותו של המסרן בשעה שמצרף את המסורה על הדף.³⁹

38 ראו נספח ג בסוף המאמר ובו ממצאים מפורטים של מר כספי אודות 60 ספרי תורה ספרדיים שבדק (הם כוללים 15 ס"ת שאנו בדקנו והצגנו לעיל). ממצאיו שבים ומחזקים ביתר שאת את מסקנתנו כי לא קיימת דרך ייחודית המאפיינת אזור זה או אחר, אלא קיימות כמה דרכי כתיבה שונות באותו האזור, ובספרד רואים זאת באופן בולט, שבה קיימות כל שש הדרכים שמנינו. בנוסף לכך מלמדים ממצאיו של מר כספי גם על תהליכי מסירה ערים ומתמשכים הבאים לידי ביטוי ב-24 ספרי תורה שבהם היו תיקונים בידיים מאוחרות.

39 ראו מ' כהן, "קווי יסוד לדמותו העיצורית של הטקסט בכתבי יד מקראיים מיה"ב", בתוך: עיוני מקרא ופרשנות, א, רמת-גן תש"ם, עמ' 123–182 (ובעיקר עמ' 150–151; 172–181).

בהצגת הנתונים שלהלן נתייחס אפוא ליד א' היא צורת הווא"ו כפי שנכתבה ע"י הסופר המעתיק הראשון, לעומת יד ב' היא צורת כתיבתה לאחר שתוקנה (אם תוקנה) ע"י המסרן בבעקבות הערת המס"ק.⁴⁰
 בנספח א (בסוף המאמר) הבאנו את רשימת כל כתבי היד הנבדקים ממוינים לפי אזור מוצאם ולפי צורת כתיבתם את הווא"ו.⁴¹ כתב יד שיש בו הערת מס"ק צוינה לידו מ', וכתב יד שהיה בו תיקון צוינה לידו ת'.

צורות הכתיבה של הווא"ו ב-121 מצחפים

מזרח 10 כ"י	תימן 12 כ"י	איטליה- 33 כ"י יד א' = יד ב'	אשכנז- 33 כ"י		ספרד- 33 כ"י		תופעה
			יד א'	יד ב'	יד א'	יד ב'	
11	12	23	11	23	16	24	רגילה
0	0	1	4	0	5	1	חצויה
0	0	0	0	0	4	4	מורכבת
0	0	1	11	5	6	2	קצרה
0	0	0	5	3	0	0	ראש י'
0	0	8	2	2	2	2	זעירא
0	0	12 0 תיקונים	24 [13 תיקונים]		16 [8 תיקונים]		כמות הערות מס"ק

40 לעיתים ייווצר עימות בין הטקסט של הסופר המעתיק (יד א') ובין טקסט אחר (יד ב'), ולא דווקא לבין הערת מסורה. על שני סוגי העימותים כגורם להתקרבות לנוסח המסורה בתחום הכתיב ראו בהרחבה: מ' כהן, "מהו נוסח המסורה?" (לעיל הערה 1); י' פרץ, התורה בכתבי יד, בתיקוני סופרים ובספרי תורה אשכנזיים בתקופת ימי הביניים: נוסח, פרשיות פתוחות וסתומות וצורות השירות, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת-גן תשס"ח, עמ' 119-142.

41 בשל קוצר היריעה ציינו רק את הנתונים הבסיסיים של כתב היד – את שמו ואת מספר הסרט במכון לתצלומי כתבי יד עבריים בספרייה הלאומית בירושלים. המעוניין בפרטים מלאים של כל אחד מכתבי היד (זמנו, תכולתו וכד') יוכל למצוא אותם באמצעות מספר הסרט באתר "כתיב" של המכון לתצלומי כתבי יד לפי מספר הסרט.

הערות

1. כמו בספרי התורה כך גם במצחפים קיימת חלוקה דיכוטומית בין אזורי המסירה השונים. במזרח ובתימן – כתיבה רגילה של הווא"ו בכל 22 המצחפים הנבדקים,⁴² לעומת 99 המצחפים בספרד, באשכנז ובאיטליה שבהם נכתבה הווא"ו בדרך שונה.
2. כמות המצחפים ביד א' המתייחסים לווא"ו הקטיעה היא 30% לעומת 70% הכותבים אותה רגיל. בספרי התורה כזכור היחס הוא בדיוק הפוך: 70% התייחסו לווא"ו הקטיעה לעומת 30% שכתבו אותה רגיל. ממצא זה היה צפוי מראש שכן בדומה לאותיות משונות ותגים מרובים גם ווא"ו קטיעה מיועדת לכתחילה לכתובה בספרי תורה ולא למצחפים.
3. ביד שנייה, לעומת זאת, לאחר העברת המצחף לידי של המסרף/הנקדן ורישום הערות המס"ק, משתנה התמונה, ובחלק מהמצחפים מתוקנת הווא"ו הרגילה לווא"ו שונה בשל ההערה. בולטים במיוחד בתיקונים הם המצחפים הספרדיים והאשכנזיים שהכפילו את כמות הכתיבות המיוחדות של הווא"ו: כתבי היד הספרדיים מ-9 מצחפים ל-17, וכתבי היד האשכנזיים מ-10 מצחפים ל-22.⁴³ בהעתיקות החדשות שייעשו איפוא מתוך מצחפים אלה עשויים התיקונים בווא"ו להשתקף כבר ביד א'.

42 בין המצחפים המזרחיים נמנה גם כתר ארם צובה, שכידוע חסרה בו כמעט כל התורה כולה להוציא שבעה פרקים אחרונים בספר דברים. אחד המקורות החשובים לשחזור החלקים החסרים הוא כתב היד הכולל כ-550 שאלות ששלח ר' יעקב ספיר בשנת 1857 לארם-צובה על ידי ר' יעקב זאב ברלין, לבדוק ענייני נוסח שונים בכתר. על השאלות ענה סיתהון לאחר שבדק בגוף הכתר. כתב יד זה פורסם על ידי רפאל זר, "מאורות נתן לר' יעקב ספיר", לשוננו נ (תשמ"ו), עמ' 151–213, ולשמחתנו, בין השאלות מצויה שאלה בעניין צורת הכתיבה של הווא"ו בתיבה 'שלום'; וזה נוסח השאלה (מס' 296, בעמ' 171): [במדבר כה יב] [שאלה] "שלום (ו' חתוכה) קטיעא איך צורתו"; [והתשובה] "לא נמצא בה שום שנוי משאר וויין".

43 מתוך סך 22 התיקונים שהיו, 15 מהם נעשו בעקבות הערות המסורה – שישה בכתבי היד הספרדיים (לונדון 57, לונדון 62, לונדון 82, פריס 24, פרמה 677, פרמה 2025), ותשעה בכה"י האשכנזיים (ברלין 126, וטיקן 3, וטיקן 482, פריס 5–6, פריס 19, פרמה 2005, פרמה 2808, פרמה 2813, פרמה 2824). לעיתים קורה שהתיקון נעשה לאו דווקא בשל הערת מסורה, אלא בעקבות השוואה למצע טקסט אחר, וכך קרה למשל בשני כה"י הספרדיים: פרמה 4 ופרמה 2021; וכן בשני כה"י האשכנזיים: בן צבי 2 וברלין 128. אפשרות אחרת שתיתכן היא שיש הערת מסורה, אבל מסיבות שונות היא לא בוצעה ע"י המסרף/המגיה, וכך קרה בארבעה כ"י ספרדיים אלה: אוסף פרטי, לונדון 61, פריס 20, פרמה 1842; ובחמשת כה"י האשכנזיים: ברלין 479, לונדון 73, לונדון 21160, פריס 1–3, פרמה 230.

4. ביד ב' גְדֵלָה אפוא כמות הכתיבה של הצורות השונות של הווא"ו מ-29 ל-49 (כ-40%), ואף על פי כן, הרוב הגדול עדיין כותב ווא"ו רגילה.
5. מתוך 99 המצחפים שנבדקו בשלושת אזורי המסירה (ספרד, אשכנז ואיטליה) יש ב-53 מהם הערות מסורה המתייחסות לכתיבת הווא"ו.⁴⁴ המונח השכיח ביותר הוא קטיעא (או: קטיע', קטיעה, קט', קטועה) – והוא נמצא ב-42 מצחפים. ב-8 מקרים אחרים ההערה היא "זעירא", בשני מקרים – קטנה,⁴⁵ ובמקרה בודד אחד ההערה היא "קצרי".⁴⁶
6. המונח קטיעא מתפרש לכמה פנים, ויכול בעצם להתאים לכל אחת מארבע אפשרויות הכתיבה האלה: (א) וא"ו רגילה שקטעו את רגלה בחלקו התחתון דהיינו: קצרה; (ב) וא"ו חצויה (חתוכה) באמצעה; (ג) וא"ו המורכבת משני חלקים כפי שתיארנו לעיל; (ד) וגם כראש יו"ד לאחר שקטעו את כל גוף הווא"ו פרט לראשה. לעומת זאת, הוא אינו יכול להתאים לצורת הכתיבה של וא"ו זעירא (או קטנה). עם זאת אנו מוצאים לעיתים הערות מסורה "קטיעא" לצד כתיבת וא"ו זעירא,⁴⁷ ולהפך הערות מסורה "זעירא" לצד וא"ו קצרה.⁴⁸
7. בשנים עשר מקרים כתובה הווא"ו רגיל, ולמרות הערת מס"ק, היא לא תוקנה.⁴⁹ כפי שציינו לעיל הדבר תלוי בטיב עבודתו של המסרן/ המגיה ובמידת עירנותו. בכל מקרה תמיד קיים הסיכוי שהתיקון ייעשה בהעתקות החדשות של כתב היד.⁵⁰
8. עוד עולה מהממצא במצחפים כי לא קיימת דרך ייחודית לכל אחד משלושת אזורי המסירה (ספרד, אשכנז ואיטליה), אלא כמה דרכי כתיבה שונות באותו האזור, והבולטת מביניהן היא וא"ו חצויה באשכנז (11 מתוך 33), וא"ו זעירא באיטליה (8 מתוך 33), ווא"ו קצרה בספרד (6 מתוך 33).

- 44 בשני כתבי יד מצאנו שתי הערות מסורה שונות לצידה של הווא"ו: בכה"י הספרדי פרמה 2522; ו' קטיע; ל' ו' זעי, ובכה"י האשכנזי פרמה 3085: ל' ו' קטיעה; ל' ו' קצרי.
- 45 בשני כה"י האשכנזיים: פרמה 2808 ופרמה 3289.
- 46 בכה"י האשכנזי פרמה 3085.
- 47 כגון בכה"י האיטלקיים: לונדון 85, פריס 34, פרמה 2006; בכה"י האשכנזיים: לונדון 55, פרמה 3290; ובכה"י הספרדי פרמה 668.
- 48 בכה"י הספרדיים: פרמה 2810 ופרמה 2025.
- 49 ב-3 כ"י מאיטליה (פרמה 282; פריס 30; פילדלפיה); ב-4 כ"י מספרד (לונדון 61; פרמה 1842; פריס 20; כ"י באוסף פרטי); וב-5 כ"י מאשכנז (ברלין 479; לונדון 21160; לונדון 73; פריס 1-3; פרמה 230).
- 50 על הערות המס"ק כגורם מקרב לנוסח המסורה בטקסט העיצורי ראו לעיל הערה 39.

סיכום

אחד ממאפייני נוסח המקרא הוא כתיבת אותיות מסוימות בצורה שונה. דומה שמבין כל אותן האותיות בולטת במיוחד וא"ו קטיעה בתיבה "שלוש", אשר עוררה מאז אזכורה בתלמוד ועד לימינו, מחלוקות גדולות סביבה. כיצד בדיוק יש לקטוע אותה – האם ברגלה התחתון? האם באמצעה? האם בחלקה העליון? האם בקו ישר או באלכסון? והאם כשקוטעים אותה עדיין נשארים החלקים הנקטעים או שחלק מהם מסולק לחלוטין לאחר הקטיעה?

גדולי הפוסקים לא עסקו בסוגיה זו, לא הרי"ף בהלכותיו, לא הרא"ש ולא הרב"י ושאר אחרונים בספרי הדינים שלהם, וגם הרמב"ם אשר הרחיב בהלכות כתיבת הלכות ספר תורה לא הזכיר עניין זה כלל. בהיעדר פסיקה מפורשת בנידון מצאו לנכון חכמי מסורה וחכמי הלכה שונים להציע את פירושיהם לווא"ו הקטיעה, ושישה מהם הצגנו במאמר.

על פי עדויות רבני איטליה לפני כחמש מאות שנה נכתבה וא"ו רגילה ברוב המכריע של ספרי התורה המקומיים, ולכן סערו הרוחות ונתעוררה מחלוקת גדולה כשאחד הרבנים פסק לשנות ממנהג המקום. בבדיקת 178 מקורות שונים (ס"ת, מצחפים ודפוסים) מאזורי מסירה שונים ראינו שבספרים התימניים והמזרחיים התופעה אינה מוכרת כלל, לעומת ספרי ספרד, אשכנז ואיטליה המתייחסים אומנם לווא"ו קטיעה, אבל אין דרך אחת מבין השש שמנינו המאפיינת אזור זה או אחר. להלכה למעשה כל הצורות כשרות בימינו, והספרדים נוהגים לעשותה פסוקה ובאלכסון, האשכנזים נוהגים לעשות את החלק העליון כווא"ו ולמטה קו קטן, והתימנים כותבים אותה רגיל כשאר כל הווא"וים.⁵¹

ספרי תורה אשכנזיים

		<u>דגילה</u>
	18479	וטיקן 2
	D 12817	מינכן 488
	D 10961	מינכן 489
	14301	פרמה 2670
		<u>חצויה</u>
	14303	פרמה 2673
מ'; ת'		
	44874	ירושלים מערכת 1407
ת'		
	41749	ירושלים מערכת 7156
	4820	מוזיאון המקרא
מ'; ת'	14387	פרמה 3082
	4227	פרנק' 19
		<u>מורכבת</u>
	מע' 990000 449050205171	ירושלים 1459
	D 4514	לונדון 11828
ת'		
		<u>זעירא</u>
	D 10960	מינכן 487
	31476	פריס 58
ת'		
	D 7925	קליבלנד 2

ספרי תורה איטלקיים

		<u>דגילה</u>
	14085	פרמה 1679

נספח א:

רשימת ספרי התורה והמצחפים

מקרא: מ' = יש הערת מס"ק

ת' = יש תיקון בווא"ו

ספרי תורה ספרדיים

		כ"י
		<u>דגילה</u>
	D 6794	לונדון 10
	D 6915	לונדון 1459
	31478	פריס 60
	D 3218	פרמה 3600
	D 3219	פרמה 3601
		<u>חצויה</u>
	D 7924	קליבלנד 1
ת'		
	D 6793	לונדון 1
ת'		
	D 8465	לונדון 610
		<u>מורכבת</u>
	B 522	ירושלים 5935
ת'		
	D 8465	לונדון 2
	D 6974	לונדון 3
ת'		
		<u>קצרה</u>
	D 3204	פרמה 3295
	D 3206	פרמה 3599
ת'		
		<u>זעירא</u>
	72276	פרמה 3598
	31474	פריס 56

	8656	וטיקן 503
	8582	וטיקן 7
	5998	לונדון 2201
מ'	4933	לונדון 61
	43936	מוסוקה 662
	43937	מוסקבה 663
	16443	סינסינטי 4
		פירנצה
	17656	Plut.II.01
	12325	פריס 1314
מ'	2930	פריס 20
	26704	פריס 25
מ'	14149	פרמה 1842
	14154	פרמה 1847
	14307	פרמה 2677
		<u>חצויה</u>
		לונדון 57
מ' ; ת'	4888	
		לונדון 62
מ' ; ת'	6371	
		פריס 24
מ' ; ת'	31434	
		פרמה 4
ת'	14139	
		פרמה 677
מ' ; ת'	27535	
		<u>מורכבת</u>
		וטיקן 475
מ'	8652	
		לייפצג 12
	30143	
		פרמה 2518
מ'	14286	
		ציריך 5
מ'	75071	
		<u>קצרה</u>
		לונדון 82
מ' ; ת'	4936	
		נ"י 388
	23497	
		פרמה 2021
	14212	
		פרמה 2025
מ' ; ת'	34157	

	14098	פרמה 1689
		<u>חצויה</u>
		פרמה 3356
	76820	
		<u>ראש י'</u>
		פרמה 2007
	14201	
מ'	11727	רומא 23

ספרי תורה תימניים

		<u>רגילה</u>
		ירושלים
		6989
		ירושלים
	B 985	7244
	D 7378	לונדון 9
	D 6794	לונדון 10

ספרי תורה מזרחיים

		<u>רגילה</u>
		וטיקן 1
	18478	
		לונדון 1453
	21952	
		לונדון 1454
	21953	
		לונדון 1455
	21954	
		לונדון 1456
	21995	
		לונדון 1458
	D 6908	
		פריס 58
		פריס 59

מצחפים ספרדיים

		<u>רגילה</u>
		אוסף פרטי
מ'	34340	
		בן צבי 3
	26675	

מ'; ת'	2925	פריס 5-6
	18661	פריס 44
מ'; ת'	13121	פרמה 2005
מ'; ת'	14330	פרמה 2808
מ'; ת'	13638	פרמה 2813
מ'; מ'	14390	פרמה 3085
מ'	34170	פרמה 3289
		<u>ראש י'</u>
מ'	10140	וינה 1
מ'	8860	ולמדונה 1
מ'; ת'	14244	פרמה 2157
מ'; ת'	14337	פרמה 2824
מ'	2347	רומא קז' 7
		<u>זעירא</u>
מ'	5895	לונדון 55
מ'	14453	פרמה 3290

מצחפים איטלקיים

		<u>רגילה</u>
	716	וטיקן 553
	11656	וטיקן 554
	8661	וטיקן 565
	4847	לונדון 234
	23546	נ"י 85
מ'	52219	פילדלפיה
	12275	פירנצה III44
	2928	פריס 17-18
מ'	18657	פריס 30
	3104	פריס 50
	3106	פריס 54

מ'; מ'; ת'	14289	פרמה 2522
מ'	34160	פרמה 2810
		<u>זעירא</u>
עיגולית ללא מסורה	4945	לונדון 53
מ'	14097	פרמה 668

מצחפים אשכנזיים

		<u>רגילה</u>
מ'	17881	ברלין 479
	8590	וטיקן 13
	8653	וטיקן 480
מ'	4911	לונדון 73
	4842	לונדון 182
מ'	5045	לונדון 21160
מ'	26702	פריס 3-1
	31473	פריס 4
	3107	פריס 55
מ'	14416	פרמה 230
	14418	פרמה 1239
		<u>חצויה</u>
ת'	26709	בן צבי 2
מ'; ת'	8655	וטיקן 482
מ'	10145	וינה 14
מ'; ת'	18654	פריס 19
		<u>קצרה</u>
מ'; ת'	2042	ברלין 126
ת'	42434	ברלין 128
מ'	8591	וטיקן 14
מ'; ת'	8576	וטיקן 3

	6021	לונדון 88
	6019	לונדון 89
	6020	לונדון 90
	6031	לונדון 91
	5975	לונדון 110
	6479	לונדון 1112
	9256	מוזיאון המקרא 884
	23527	ני"י 420
	23534	ני"י 427 ; 548
	24275	ני"י 547
	38365	פנסיסלניה 242

מצחפים מזרחיים

		<u>דגילה</u>
	ד"צ	כתר ארם צובה
	62800	פטר' 8 II B
	5041	לונדן 64 (4445)
	34370	פטר' 84 II B
	17786	פטר' 67 D
	מהד' צילום	פטר' 19a I B (=כ"ל)
	17161	פטר' 10 II B (ל ^ב)
	63002	פטר' 17 II B (ל ^א)
	67941	פטר' 27 II B
	8881	ששון 1053
	8886	ששון 24°5702

	14334	פרמה 412
	13123	פרמה 766
	13346	פרמה 878
	14147	פרמה 1840
	13119	פרמה 2014
	14208	פרמה 2016
	14242	פרמה 2155
	13572	פרמה 2671
מ'	14341	פרמה 2829
	14411	פרמה 3182
	14428	פרמה 3212
	14433	פרמה 3217
		<u>חצויה</u>
מ'	2923	פריס 42
		<u>קצרה</u>
מ'	14300	פרמה 2699
		<u>זעירא</u>
	8586	וטיקן 9
מ'	5636	לונדון 69
מ'	5645	לונדון 85
מ'	18659	פריס 34
מ'	11400	פריס 65
מ'	14200	פרמה 223
מ'	12289	פרמה 2828
מ'	14432	פרמה 3216

מצחפים תימניים

		<u>דגילה</u>
	6032	לונדון 78

נספח ב: וא"ו קטיעה בדפוסים מקרא

שם הדפוס	אופן כתיבת הווא"ו	הערות
דפוס ונציה רפ"ד-רפ"ה	וא"ו זעירא	מס"ק: ו' זוטא והיא חד מא"ב מאותיות קטנות
תנ"ך גינצבורג	וא"ו זעירא	בהערות: ו' קטועה
תנ"ך קורן	וא"ו חצויה בחלקה התחתון	
ברויאר, מהד' הרב קוק	וא"ו חצויה בחלקה התחתון	
כתר ירושלים	וא"ו חצויה בחלקה התחתון	
תנ"ך סימנים	וא"ו חצויה באמצעה	
B.H	וא"ו רגילה	ללא מס"ק
B.H ^s (שטוטגארט)	וא"ו רגילה	ללא מס"ק
תנ"ך דותן	וא"ו רגילה	
מקראות גדולות הכתר	וא"ו רגילה	בהערות שוליים: י"ס [= יש ספרים] ו' חתוכה

הערות

- לעיל ראינו כי בספרי התורה ובמצחפים המזרחיים, ובכללם כתר ארם צובה וכתב יד לנינגרד הקרוב לו, כתובה וא"ו רגילה, אך בדפוסים המבוססים עליהם ניכרת הבחנה בין המהדורות המבוססות על כ"י לנינגרד והן ממשיות לכתוב וא"ו רגילה לבין המהדורות המבוססות על הכתר, הכותבות וא"ו חצויה כמקובל היום בחלק מספרי התורה.
- מהדורת מקראות גדולות 'הכתר', לעומת זאת, נוקטת עמדת ביניים: בַּפְּנִים של הטקסט הווא"ו רגילה, ובהערות שוליים כתובה התיבה "שלוס" ובה ו' חתוכה ולצידה ההערה: "י"ס [= יש ספרים] ו' חתוכה".
- עיון אקראי בשלושה תיקוני סופרים מהשנים האחרונות מלמד על היעדר ההכרעה גם בימינו, והדבר בא לידי ביטוי לא רק בהבדלים בין התיקונים,

אלא גם באותו תיקון עצמו יש לעיתים שתי דרכי כתיבה שונות, דרך אחת בטקסט המנוקד ודרך אחרת בטקסט הבלתי מנוקד, כגון:

א. וא"ו חצויה (חתוכה) –

בתיקון קוראים, הוצאת קורן, ירושלים 1990, הווא"ו חתוכה בשליש התחתון בטקסט המנוקד, אך רגילה בטקסט הבלתי המנוקד.

ב. וא"ו מורכבת משני חלקים –

בתיקון קוראים, הוצאת ספרי "מישור", בני ברק תשנ"ח, הווא"ו רגילה בטקסט המנוקד, ולמרות ההערה בשוליים: ו' דשלום קטיעא, היא מורכבת משני חלקים בטקסט הבלתי מנוקד.

ג. כתיבת וא"ו רגילה –

בתיקון קוראים, סימנים, ירושלים תשנ"ו ותשס"ג, הווא"ו רגילה בטקסט המנוקד וגם בטקסט הבלתי מנוקד. המוציא לאור, ש"מ ריאחי, מצרף לתיקון ליקוט הערות ממנחת ש"י ("קומץ מנחת ש"י"), אך במקרה זה מתעלם מפירושו לתורה של מנחת ש"י על אתר. מעניין לציין, שבתנ"ך סימנים באותה ההוצאה לאור, הווא"ו חצויה לשניים (על אף שהכתר משמש כבסיס למהדורה, ובו הווא"ו רגילה).

נספח ג:

צורות וא"ו קטיעה ב-60 ספרי תורה ספרדיים קדומים

מאת א"ב כספי

לקראת סיום כתיבת המאמר ומסירתו למערכת כתב העת "מעיינות" נודע לנו על עבודה מקיפה שנעשתה על וא"ו קטיעה על ידי מר אפרים בנימין כספי, אשר בדק 60 ספרי תורה ספרדיים קדומים ותיאר במדויק את צורת הכתיבה של הווא"ו, וגם ציין אם היו בה תיקונים ע"י יד מאוחרת. חלקם של ספרי תורה אלו טרם הועלה למרשתת או שנמצא באוספים פרטיים, ובשום אופן לא יכולנו אנו להגיע אליהם. עבודתו של מר כספי הוצגה על ידו בפני עמיתים למחקר בסדנה וירטואלית ביום ה' בתמוז תשפ"א (17.6.21), והיא תועדה והועלתה על הכתב, ותוצג בקרוב באתר "גילוי מילתא בעלמא Giluy Milta B'alma" שבעריכת ד"ר עזרא שבט מהמכון לתצלומי כתבי יד עבריים באוניברסיטה העברית בירושלים.¹

מר כספי הציג לאחרונה בפנינו את ממצאיו, ומאחר שבשלב זה טרם נפתחו לעיון לכלל סיכומי עבודתו ניאות לבקשתנו להביא כאן את טבלת ריכוז מצאי האפשרויות השונות בעבודתו, ואנו מודים לו מאוד על כך.

ס"ה	נוסף	הוצג ³	ריכוז מצאי האפשרויות השונות לווא"ו קטיעה בספרי תורה ספרדיים ²
4	--	4	• ספרי תורה וא"ו קטומה ⁴ בתחתיתה ע"פ דעת מנחת שי וללא כל תיקון
2	1	1	• ספרי תורה וא"ו כרותה באלכסון במקור ע"פ דעת אור תורה וללא כל תיקון
1	1	--	• ספרי תורה וא"ו כרותה אופקית במקור וללא כל תיקון
6	4	2	• ספרי תורה וא"ו זעירא במקור וללא כל תיקון
12	9	3	• ספרי תורה וא"ו בצורה רגילה ללא כל שנוי
2	--	2	• ספרי תורה וא"ו בצורה רגילה אבל בתיוג מרובה על כל אותיות תיבת שלום
2	--	2	• ספרי תורה וא"ו זעירא בתוספת פסיק תחתי
7	5	2	• ספרי תורה יו"ד ⁵ בתוספת פסיק תחתי
1	--	1	• ספרי תורה וא"ו קטומה שתוקנה ביד מאוחרת לווא"ו רגילה
2	1	1	• ספרי תורה וא"ו רגילה שתוקנה ביד מאוחרת לווא"ו קטומה בתחתית
1	--	1	• ספרי תורה וא"ו קטומה בתחתיתה במקור ותוקנה ביד מאוחרת לווא"ו זעירא

- 2 המונח "ספרדיים" מתייחס לכתיבה ספרדית והמצאי כולל הן ספרי תורה מספרד שלפני הגירוש, הן מצפון אפריקה, הן מקהילות ספרדיות באיטליה והן בבלקן.
- 3 בעמודת "הוצג" נכללו 33 ספרי תורה קדומים יחסית, לא יאוחר מן המאה השש-עשרה, והם הוצגו במהלך הסדנה, ואילו בעמודת "נוסף" נכללו 27 ספרי תורה נוספים, חלקם מאוחרים יותר, אך לא יאוחר מן המאה השמונה-עשרה.
- 4 המונח "קטומה" מתאר חיתוך תחתי ובו האות וא"ו מתקצרת באורכה, ואילו המונח "כרותה" מתאר חיתוך אמצעי – אלכסוני או אופקי ובו האורך הכולל של האות וא"ו איננו משתנה.
- 5 המונח יו"ד הינו כפשוטו, בחלק העליון של השורה נכתבת האות יו"ד כולל כיפוף תחתי ולמטה השלמה בצורת פסיק או כיו"ב.

2	--	2	• ספרי תורה וא"ו זעירא שתוקנה ביד מאוחרת לווא"ו רגילה
1	1	--	• ספרי תורה וא"ו זעירא שתוקנה ביד מאוחרת לווא"ו כרותה אופקית
3	2	1	• ספרי תורה וא"ו קטיעה ותוקנה ביד מאוחרת לווא"ו רגילה
9	2	7	• ספרי תורה וא"ו כרותה אופקית באמצעיתה ביד מאוחרת
5	1	4	• ספרי תורה וא"ו כרותה אלכסונית באמצעיתה ביד מאוחרת
60	27	33	סך כולל ספרי תורה שנבדקו